

تاریخ صفویه

تاریخ صفویه
دکتر احمد تاجبخش

انتشارات نوید شیراز

تاجبخش، احمد، تاریخ صفویه، شیراز، انتشارات نوید، چاپ اول ۱۳۷۲، ۹۲۳ ص.

● دکتر عزت الله نوذری

کتاب تاریخ صفویه، تألیف دکتر احمد تاجبخش، ارائه یک بررسی کلی و فراگیر در تاریخ عصر صفویه و در عین حال ردیابی روندهای حاکم بر حوادث در جامعه عصر صفوی و علل ظهور و سقوط این سلسله با بهره‌گیری از منابع معتبر داخلی و خارجی است. این کتاب، توسط انتشارات نوید شیراز در ۹۲۳ صفحه در سه هزار نسخه با قیمت ۱۵۰۰ تومان در سال ۱۳۷۲ به زیور چاپ آراسته گردیده است. کتاب شامل مطالبی چند درباره تاریخ و تاریخ نویسی و یک پیشگفتار و فهرست مطالب به شرح ذیل می‌باشد.

۱- بخش اول: سلاطین صفویه

- حکومت شاه اسماعیل
- حکومت شاه طهماسب
- حکومت شاه محمد خدابنده
- حکومت شاه عباس
- حکومت شاه صفی
- حکومت شاه عباس دوم
- حکومت شاه سلیمان
- حکومت شاه سلطان حسین
- حکومت شاه طهماسب دوم

۲- بخش دوم: روابط خارجی صفویه

- روابط ایران با اسپانی و پرتغال
- روابط ایران با هلند
- روابط ایران با انگلیس
- روابط ایران با فرانسه
- روابط ایران با روسیه
- روابط ایران با هند

در نخستین مبحث از بخش اول، اوضاع ایران قبل از تشکیل سلسله صفویه مورد بحث قرار می‌گیرد عواملی چون حکومت‌های ملوک الطوایف در اواخر دوره تیموری، عدم وجود قدرت مرکزی و نیز قدرتهایی در همسایگی ایران مانند شیپانیان؛ بابریان که مدت‌ها در کابل حکومت

می‌کردند و سپس در سال ۹۱۱ در هندوستان سلسله مغولی هند را به وجود آوردند؛ حسین میرزا با یقرا، ۸۷۳ در تمام ناحیه خراسان و استرآباد؛ الوند بیک آق قویونلو در آذربایجان؛ شیروانشاهان در شیروان و آرمستان، همچنین در سایر قسمتهای ایران مانند یزد، عراق عرب دیار بکر را در مقدمه به قدرت رسیدن صفویان معرفی می‌نماید. در ادامه این مبحث نویسنده محترم نتیجه می‌گیرد خلاء قدرت مرکزی و هرج و مرج ناشی از آن بود که موجب شد شاه اسماعیل به وحدت سیاسی و مذهبی دست یابد و ایران را از تحت نظر سلاطین عثمانی که خود را حاکم مسلمین جهان می‌دانستند خارج سازد.

در فراز بعد تاج‌گذاری شاه اسماعیل در تبریز، رسمیت بخشیدن مذهب شیعه در سراسر مملکت ایران، خواندن خطبه به نام دوازده امام آمده است و بنیان این حکومت را ناشی از دو عامل مهم، یعنی مذهب شیعه و ملیت ایرانی معرفی می‌نماید و این را موجد استقلال سرزمین ایران می‌داند. اما نویسنده محترم، بر این مسئله نیز تأکید دارد که تشدید اختلاف بین شیعه و سنی که در آغاز برای مبارزه با عثمانی طرح شده بود رفته رفته وسیله تصفیه حسابهای شخصی گردید و تا آنجا پیش رفت که هر کس با دیگری دشمنی داشت او را سنی قلمداد می‌کرد و در دنیا له آمده است که واکنش‌های بسیاری در برابر اسماعیل به وقوع پیوست که مهمترین آنها را نویسنده محترم کردهای یزیدی، مشعشعیان، حسین میرزا حاکم خراسان، حسین کیا در مازندران و محمد کرد در یزد، معرفی می‌نماید که همه آنان یکی پس از دیگری یا از میان رفتند و یا در انقیاد حکومت درآمدند.

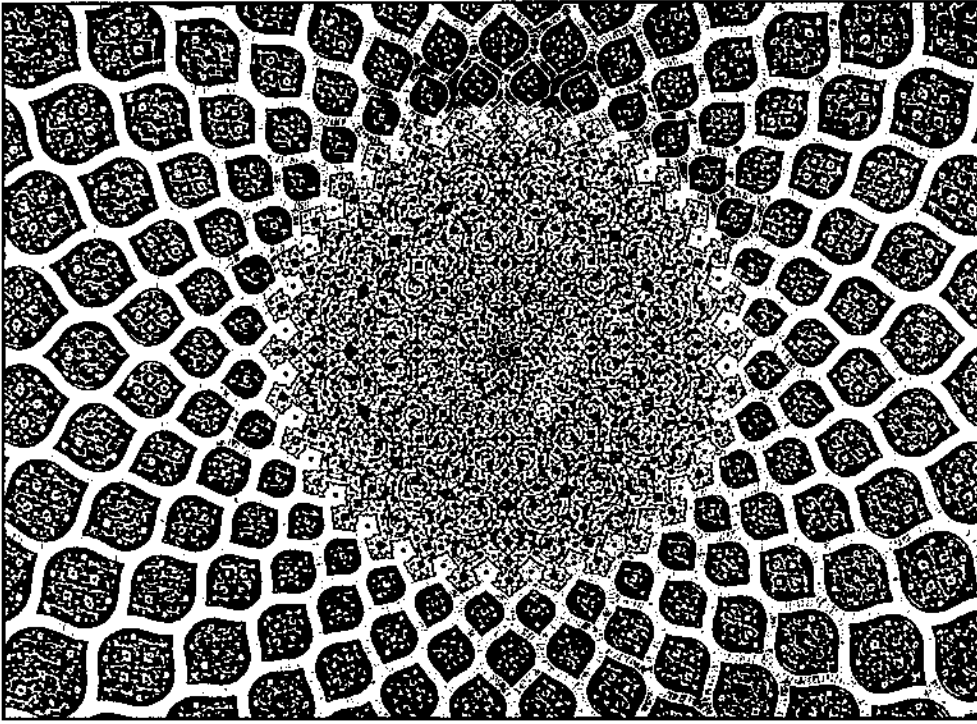
در مبحث بعد نامه الوند میرزا به بایزید دوم و پاسخ وی با مضمون و محتوای آن، نامه شاه اسماعیل به شیبیک خان، نامه سلطان سلیم به شاه اسماعیل، نامه اسماعیل به سلطان سلیم و بازنامه سلطان سلیم به اسماعیل و مفاد آن مبنی بر فرمان تسلیم افسران و سربازان و تحویل سلاح به قشون عثمانی، تا در قبال آن شاه و اعضای خانواده وی از هرگونه گزند مصون

بمانند، جوابیه شاه اسماعیل به سلطان سلیم مبنی بر عدم تسلیم و شرح و جنگ و شکست چالدران آمده است.

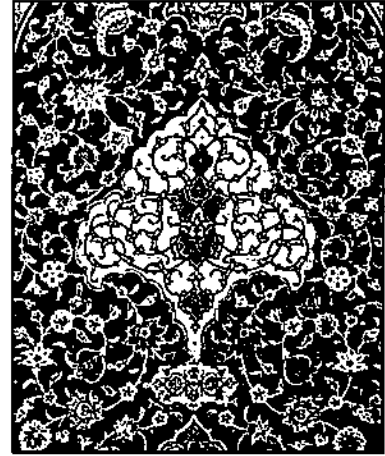
مبحث بعدی حکومت پنجاه ساله شاه طهماسب، پس از مرگ شاه اسماعیل ۹۳۰ هـ نیز قدرت یابی سران قزلباش، قیام تکلوها، قتل عام آنان توسط طهماسب، پناهنده شدن آنان به سلطان عثمانی، متعصب و خرافی بودن طهماسب، اجرای دستورات و اوامر دینی در موارد متعدد به ویژه در منع اعمال غیرشرعی مورد بحث قرار می‌گیرد و در ادامه جنگ شاه طهماسب با ازبکان، نامه سلطان سلیمان قانونی به شاه طهماسب، تسلیم نمودن بایزید به نمایندگان سلطان عثمانی، شورش تبریز از قول سفرنامه ونیزیان (دالساندری)، چگونگی مرگ طهماسب، جنگ و نزاع بر سر تاج و تخت میان دو پسر او حیدر میرزا و اسماعیل میرزا، حمایت‌های مادر حیدر و گرجیها از یکسو، حمایت پریخان خانم و طوایف روملو در حمایت اسماعیل میرزا و براندازی قدرت وی پس از دو سال و کشتن او آمده است.

در مبحث دیگر، چگونگی به قدرت رسیدن سلطان محمد خدابنده، جنگهای ایران و عثمانی در این زمان، نامه سلطان محمد خدابنده به سلطان مراد خان سوم، حمله قشون عثمانی به خاک ایران، چگونگی به قدرت رسیدن شاه عباس اول، مشکلاتی که در اوائل حکومت با آن رو به رو بود، سیاستهای وی در مقابله با دشمنان داخلی و خارجی آمده است. نویسنده نگاه شکوه و عظمت اصفهان را در زمان شاه عباس به عنوان پایتخت مورد ستایش قرار می‌دهد و اصلاحات وی را به ویژه در سامان‌دهی لشکری - به دست برادران شربی - تضعیف قدرت قزلباشان، توجه به مسیحیان، به مثابه عامل بسط تجارت و روابط دوستانه با کشورهای اروپایی، ایجاد امنیت در کشور، ترویج کشاورزی، توسعه تجارت، تشویق هنرمندان و صنعتگران، براندازی رهبران قیام‌هایی همچون یعقوب خان ذوالقدر، خان احمد گیلانی، را یادآور می‌شود.

در ادامه این مبحث نامه نگاریهایی چند به دربار

نمایی از دیوار مسجد شیخ لطف‌الله

هر چند در این رویارویی ایران در مقابل عثمانی شکست خورد ولی در جبهه‌های دیگر قوای عثمانی متحمل شکست متقابل گردید. تا اینکه صلح فی‌مابین منعقد شد در حالی که حالت جنگ و صلح همچنان ادامه داشت.

در همین مبحث، جنگ با ازبکان، متواری شدن آنان و به مصالحه آمدن آن مورد بحث قرار می‌گیرد و در پایان نویسنده محترم، حکومت شاه صفی را طی چهارده سال، حکومتی سفاک و بی‌رحم معرفی می‌نماید و برای نمونه از میان بردن امام قلی خان فاتح هرمز در مقابل پرتغالیها را مثال می‌زند.

در مبحث دیگر به سلطنت رسیدن شاه عباس دوم، پسر نه ساله شاه صفی در ۱۰۵۲، عملکرد وی در مقابل مخالفان، نامه نگاریهای وی به سلطان عثمانی مبنی بر اظهار امیدواری برای ثبات در روابط دوستانه میان دو کشور، متن نامه وی به شاه جهان، نامه به اورنگ زیب، فرمان‌های وی با ارائه استاد و ترجمه آنها، مورد بحث قرار می‌گیرد.

مبحث بعدی کتاب، به سلطنت نشستن شاه صفی (شاه سلیمان)، ضعف شخصیت وی، وقایع این دوره از جمله هجوم ترکمانان در ۱۰۸۰ به حدود استرآباد، دامغان، سمنان، هرج و مرج در کشور، شوم دانستن نام صفی توسط منجمان، ساخت بناهایی همچون هشت بهشت، تعمیر گنبد طلایی حضرت امام رضا(ع) را در برمی‌گیرد و در پایان فرمانهای شاه سلیمان آمده است. در مبحث دیگر به سلطنت نشستن شاه سلطان حسین ۱۱۰۶، شخصیت وی بعنوان مردی صلحجو، متمایل به زهد و ریاضت، مهربان و نیک نفس ولی بی‌اراده به طوری که مریم بیگم، عمه‌اش که زنی با اراده و مستبد بود سیاستهای وی را رقم می‌زد مطالبی آمده است.

در ادامه این بحث، قدرت یافتن خواجه سراپان، به

عثمانی، سلطان مراد سوم، نامه به مفتی روم، نامه به عبدالله خان ازبک، نامه عبدالمومن خان به شاه عباس، نامه شاه عباس به عبدالمومن خان ازبک، نامه به سلطان محمد پادشاه عثمانی، فرامین وی به ذوالفقار خان، فرمان برای بنای کلیسا، فرمان به وزیر اصفهان، همین طور فرامین مختلف دیگر آمده است.

نویسنده در مبحث بعدی، خصوصیات اخلاقی شاه عباس از زبان «آنتونی دگوا» به ویژه در مورد سختگیری با راهزنان، بیزار بودن از القاب و عناوین، مشورت با اشخاص مورد اعتماد، بی‌رحمی‌های وی از آن جمله تشکیل گروه‌های آدمخوار چگینی، جوشاندن، پوست کندن، کشتن صفی میرزا، علاقه به شعر و شاعری، علاقه به هنرمندان مانند آقا رضا، نقاش بزرگ، علاقه به موسیقی، خوردن شراب در حد افراط، احترام به اهل دین، خشونت نسبت به فرقه حروفیه و نقطویه، برخورد متفاوت نسبت به اقلیتهای مذهبی مانند زرتشتیان، یهودیان، مسیحیان را مورد بحث قرار می‌دهد. در پایان نویسنده سال مرگ وی را در روز پنجشنبه ۲۴ ماه جمادی الاولی سال «۱۰۳۸» در شهر اشرف در مازندران آورده است.

فراز بعد به قدرت رسیدن سام میرزا، فرزند صفی میرزا، به نام شاه صفی، آغاز افول و انحطاط دولت صفویان مورد بحث قرار می‌گیرد، به ویژه که سلطان عثمانی در شکست‌های پی‌درپی در زمان شاه عباس خشمگین بود و در پی فرصت و بهانه می‌گشت تا به خاک ایران تجاوز نماید و به همین جهت با تمام نیرو آماده حمله و تجاوز گردید. شاه صفی در تعقیب سیاست شاه عباس اول مبنی بر تشکیل اتحادیه بر علیه عثمانی، نامه‌ای به پادشاه لهستان نوشت، ولی سودی نیخشید و بالاخره مجبور شد که از کمک اروپائیان در دفع عثمانی چشم‌پوشد و خود مستقلاً به این امر اقدام نماید

آنچه که این کتاب را از سایر منابع متمایز می‌کند جامعیت آن است که به شکل کلی و البته با دیدگاهی مناسب، بستری برای ارائه یک بررسی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی نشان می‌دهد.

طوری که کارها را از نظر مصالح و منافع خود می‌سجدند، به همین لحاظ شاه را از پرهیزکاری و زهد و تقوا به سوی میگساری و عیش و نوش رهنبری می‌کردند مورد بحث قرار می‌گیرد و در پایان این فراز نویسنده زمان او را پر هرج و مرج، ضعیف در کشور داری، آزار و اذیت اقلیت‌های مذهبی معرفی می‌نماید و بالاخره حمله محمود افغان، چیره شدن بر اصفهان را بررسی می‌نماید.

در فراز دیگر، اوضاع اصفهان در ایام محاصره محمود افغان، به نقل از «گیلانتر» شرح داده می‌شود و در ادامه می‌نویسد محمود در تاریخ ۱۷ فوریه ۱۷۲۲ م به شانزده فرسخی اصفهان رسید و پس از درگیری مختصری، در حالی که مردم اصفهان در قحطی به سر می‌بردند شهر را به تصرف در آورد.

حکومت اشرف و سیاستهای وی، عهد نامه منعقد بین پطردوم امپراتور روسیه با اشرف در رشت در ده ماده، وضع شرکت‌های خارجی پس از حمله افغانه از جمله هلندیها و انگلیسها، تأثیر آمدن افغانه به ایران، رگود تجارت داخلی و خارجی، تجاوزات روسیه به خاک ایران، قرارداد ۱۷۳۳ م منعقد بین ایران و روسیه و دولت عثمانی و قرارداد درباره تقسیم قسمتی از خاک ایران در پنج ماده آمده است.

در ادامه ملاقات طهماسب میرزا با نادر قلی و اظهار خدمتگزاری به وی و بالاخره اختلاف میان آندو تا زمانی که نادر قصر سلطنتی را مهر و موم و طرفداران طهماسب را دستگیر می‌نماید مورد بحث قرار می‌گیرد و در ادامه به قدرت رسیدن نادر و کنار گذاردن شاه طهماسب را می‌آورد. مبحث دیگر علل انقراض صفویه در مواردی چند از آن جمله عدم لیاقت جانشینان شاه عباس، اختلاف بین سران مملکت، دخالت زنان دربار در امر مملکت داری، تربیت ولیعهدان در حرمسرا و موارد دیگر که نویسنده آنرا نیاورده است. در پایان این مبحث،

اصفهان، ورودی مسجد شیخ لطف‌الله

این کتاب، یک بررسی کلی و فراگیر در تاریخ عصر صفویه ارایه می‌دهد و در عین حال روندهای حاکم بر حوادث در جامعه عصر صفوی و علل ظهور و سقوط این سلسله را با بهره‌گیری از منابع معتبر داخلی و خارجی ردیابی می‌کند.

جدول کاملی از سلاطین صفوی و مدت سلطنت هر یک از آنها ارائه می‌شود.

در فصل اول از بخش دوم کتاب، روابط ایران با اسپانی و پرتغال، تأکید بر اهمیت خلیج فارس در روند تاریخ، فکر استفاده از منابع تجارتي آسیا به خصوص هندوستان و سپس خلیج فارس، چگونگی موقعیت آنان به عنوان اولین ملت اروپایی که توانستند تا مدتی انحصار تجارت شرق را به دست گیرند مورد بحث قرار می‌گیرد. سپس در این مبحث نامه‌های مختلف از جمله نامه پاپ گئمان هفتم به شاه ایران، سفارت آنتونی شرلی، فرمان شاه عباس در خصوص آنتونی شرلی، سفارت آنتونی دگوا، نامه شاه عباس به فیلیپ سوم، نامه شاه عباس به پاپ، نامه فیلیپ سوم پادشاه اسپانی به شاه عباس، نامه دو چه (دوک یا رئیس جمهوری ونیز) به شاه عباس، نامه دوک بزرگ تسکان به شاه عباس اول، دومین سفارت آنتونی گوا، سفارت رابرت شرلی، نامه شاه عباس به فیلیپ سوم، تصرف بندر گمبرون، سفارت دن گارسیا، تصرف جزیره هرمز و علل انحطاط قدرت پرتغال در خلیج فارس، قطع روابط دوستانه ۱۰۲۹ ق، جنگ انگلیس و پرتغال در خلیج فارس، قرار داد ایران با کمپانی انگلیسی هند شرقی بر علیه پرتغالیها، مورد

تأکید قرا می‌گیرد.

فصل دوم روابط ایران و هلند در زمان حکومت شاه عباس، سفارت هربرت دسینیچ، مواد قرارداد در ۲۳ ماده در ۱۶۲۳، نامه شاه عباس اول به پادشاه هلند، سفارت موسی بیگ، نامه شاه صفی به پادشاه هلند، سفارت «ژان وان هاسل»، اختلاف بین ایران و هلند، دوران حکومت شاه سلیمان و شاه سلطان حسین، رقابت انگلیس و هلند در ایران، سفارت «هاور دولرس»، سفارت «ژان والن لیتین»، علل موفقیت هلند در تجارت شرق را در بر می‌گیرد.

فصل سوم روابط ایران و انگلیس قبل از شاه عباس، نامه الیزابت ملکه انگلستان به شاه طهماسب، سفارت «آر تور ادوارد»، نامه ملکه انگلستان به شاه طهماسب، روابط ایران و انگلیس در دوران حکومت شاه عباس، سفارت رابرت شرلی، نامه شاه عباس در خصوص معرفی رابرت شرلی به اولیا کشور انگلستان، سفارت «توماس بارکر»، دومین سفارت رابرت شرلی، نامه شاه عباس به چارلز پادشاه انگلیس، سفارت «دومرکوتن»، روابط ایران و انگلیس بعد از شاه عباس (دوران حکومت شاه صفی)، نامه شاه صفی به شارل اول پادشاه انگلیس، دوران حکومت شاه عباس دوم، شاه سلیمان و شاه سلطان حسین، نامه شارل دوم به شاه سلیمان را در بر می‌گیرد. فصل چهارم روابط ایران و فرانسه: در زمان صفویه، فرمان شاه سلطان حسین درباره آزادی بازرگانی فرانسویان، نامه شاهقلی خان اعتمادالدوله به لویی چهاردهم پادشاه فرانسه، نامه شاه سلطان حسین به لویی چهاردهم در خصوص رعایت حال مسیحیان، قرارداد ۱۷۰۸ م، امتیازاتی که از طرف دولت ایران به فرانسویان داده شد، نامه شاه سلطان حسین به لویی چهاردهم، نامه بیگلر بیگی ایروان به وزیر اعظم فرانسه، نامه لویی چهاردهم به پادشاه ایران، نامه امام مسقط به کنسول فرانسه در اصفهان، جواب نامه امام مسقط از طرف گاردان، فرمان شاه سلطان حسین به موسیو پادری، را در بر می‌گیرد.

فصل پنجم روابط ایران و آلمان: در زمان شاه اسماعیل و نامه‌های متعدد به یکدیگر در این زمان.

فصل ششم روابط ایران و روسیه: نامه پیر قلی بیگ ایلیچی شاه عباس به بوریس گودونوف، تسار روس. فصل هفتم روابط ایران با هند: در این مبحث نامه‌های شاه عباس به جلال الدین اکبر، نامه جلال‌الدین اکبر به شاه عباس، نامه شاه عباس به ولیعهد هندوستان، نامه شاه صفی به شاه جهان، مکتوب شاه جهان به شاه صفی، نامه شاه عباس ثانی به اورنگ‌زیب را در بر می‌گیرد.

در پایان آنچه که این کتاب را از سایر منابع دیگر متمایز می‌کند جامعیت کتاب است که به شکل کلی و البته با دیدگاهی مناسب بستری برای ارائه یک بررسی سیاسی اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی و نظامی را به نحوی نشان می‌دهد و عمدتاً صرف وقایع نگاری در توالی آنها یا سبک تاریخ نگاری بسیار ساده و در عین حال حکیمانه را ارائه می‌نماید. امیداست مشتاقان تاریخ از این کتاب بهره کافی و وافی در شناخت دولت صفوی ببرند. □

